

Brabant en de Karolingische dynastie. Over het ontstaan van een historiografische traditie*

ROBERT STEIN

I Inleiding

Veel vorstelijke geslachten pronkten in de middeleeuwen met een illustere afstamming om zo hun internationale prestige te verhogen¹. Volgens een tiende-eeuwse genealogie zouden de graven van Vlaanderen afstammen van een Karolingische prinses². In de elfde eeuw voldeed deze afstamming blijkbaar niet meer en kwam een andere traditie op, die wilde dat de legendarische woudmeester Liederik de stamvader van de Vlamingen was³. Het geslacht van Boulogne ging in de twaalfde eeuw nog steeds prat op een Karolingische herkomst, en zo waren er vele andere vorstenhuizen". In de vijftiende eeuw konden ook de Hollanders geen weerstand meer bieden aan de verleiding, en de graven werden voorzien van Trojaanse adelsbrieven⁵.

De Brabantse hertogen koesterden eveneens hun voorgelacht. Zoals in allerlei andere vorstendommen, ontstond in Brabant een historiografische traditie die de Karolingische afstamming van de hertogen benadrukte. Meer nog dan de zwaanridderlegende, vormt de afstammingstraditie bij uitstek het centrale thema in de Brabantse historiografie⁶. Pas relatief laat, in de eerste helft van de veertiende eeuw, bereikte deze traditie haar hoogtepunt, toen de Antwerpse schepenkerk Jan van Boendale zijn *Brabantsche Y eesten* schreef⁷. In de *Brabantsche Y eesten* wordt in ongeveer 16.000 verzen minutieus de eminente herkomst van de Brabantse vorsten weergegeven, van de stamvader Pippijn I van Landen ('Dit was dierste hertoghe') tot Jan III⁸. Boendales voorbeeld zou in de vijftiende eeuw worden gevolgd door Emond de Dynter, Petrus de Thimo, Walter Bosch en door de anonymus die de *Alderexcellentste Cronyke van*

* Mijn hartelijke dank gaat uit naar mw. dr. M. W. Stein-Wilkeshuis, dr. W. van Anrooij, mw. drs. J. van der Meulen en drs. R. Sleiderink, die eerdere versies van dit artikel van commentaar voorzagen.

1 L. Génicot, 'Princes territoriaux et sang Carolingien. La Genealogia comitum Buloniensium', in: L. Génicot, *Études sur les principautés Lotharingiennes* (Leuven, 1975) 217.

2 E. Freise, 'Die 'Genealogia Amulfi comitis' des Priesters Witger', *Frühmittelalterliche Studien*, XXIII (1989) 203-243.

3 Bijvoorbeeld M. Carasso-Kok, 'Het woud zonder genade', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden (BMGN)*, CVII (1992) 244-245.

4 Génicot, 'Princes', *passim*.

5 K. Tilmans, *Aurelius en de Divisiekroniek van 1517. Historiografie en humanisme in Holland in de tijd van Erasmus* (Hilversum, 1988) 122-127.

6 Zie voor de zwaanridderlegende: J. F. D. Blöte, *Das Aufkommen der Sage von Brabon Silvius, dem brabantischen Schwanritter* (Amsterdam, 1904); W. van Anrooij, 'Zwaanridder en historiografie bij Hennen van Merchtenen', *Spiegel der letteren*, XXXVI (1994) 279-307.

7 Uitgave: Jan van Boendale, *De Brabantsche Y eesten of rymkronyk van Brabant*, J. F. Willems, ed. (Brussel, 1839). Vergelijk R. Stein, 'Wanneer schreef Jan van Boendale zijn 'Brabantsche Yeesten'?', *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde (TNTL)*, CVI (1990) 262-280.

8 Citaat: Jan van Boendale, *Brabantsche Yeesten*, boek I, vs. 257.

Brabant schreef. Daarmee was de trend gezet. Tot ver in de achttiende eeuw was de Karolingische oorsprong van het Brabantse hertogshuis een verplicht thema voor de geschiedschrijvers⁹. Ook Jean Baptiste de Vaddere, die in 1672 verschillende Brabantse oorsprongstradities aan een kritisch onderzoek onderwierp, aanvaardde de Karolingische herkomst van de Brabantse dynastie¹⁰.

Onder invloed van de in 1769 opgerichte *Académie impériale et royale des sciences et belles-lettres de Bruxelles* werd de traditionele gewestelijke historiografie geleidelijk vervangen door een Belgisch-nationale geschiedschrijving¹¹. Maar zelfs in de late achttiende en de vroege negentiende eeuw stileerden J. Desroches en L. D. J. Dewez hun Belgische geschiedenissen nog naar de Brabantse genealogische traditie¹². Pas met de *Histoire de la Belgique* van J. J. de Smet (1821) vond de moderne Flandrocentrische geschiedopvatting ingang, en verloor de Brabantse afstammingstraditie haar betekenis¹³.

De voorouders van de Brabantse hertogen zijn inderdaad historisch terug te voeren tot de Karolingische hofmeiers en vorsten¹⁴. Maar daarin staat de Brabantse dynastie niet alleen. Ook het geslacht der Capetingen bijvoorbeeld, stamde via verschillende

9 Zie bijvoorbeeld voor de zestiende eeuw: J. Molanus, *Historiae Lovaniensium libri XIV*, P. F. X. de Ram, ed. (2 dln.; Brussel, 1861) I, 6 vlg.; A. Barlandus, *Rerum gestarum a Brabantiae ducibus historia* (Antwerpen, 1551) *passim*; P. Divaeus, *Rerum Brabanticarum libri XIX*, A. Miraeus, ed. (Antwerpen, 1610) 6 vlg. Voor de zeventiende eeuw: L. van Haecht van Goidtsenhoven, *Chroniicke van de hertogen van Brabant* (Antwerpen, 1606) 24 vlg.; J. Lipsius, *Rerum belgicarum annales, chronici et historici* (Frankfurt, 1620) 13; F. Haraeus, *Annales ducum seu principum Brabantiae lotiusque Belgii* (Antwerpen, 1623) *passim*; F. C. Butkens, *Trophées tant sacres que profanes de la duché de Brabant* (Antwerpen, 1652) 24; *Den luyster ende glorie van het hertogdom van Brabant* (Brussel, 1699) 15, *passim*. Voor de achttiende eeuw: J. B. Gramaye, *Antiquitates illustrissimi ducatus Brabantiae* (Leuven, Brussel, 1708) 3 vlg.; J. le Roy, *Groot werreldlyk tooneel des hertogdoms Brabant* ('s-Gravenhage, 1730) 5-14; [J. B. Chrispijn], *Les délices des Pays-Bas, ou description géographique et historique des XVII provinces* (5 dln.; Luik, 1769) I, 160-192; DeCantillon, *Vermakelykheden van Brabant en deszelfsonderhoorige landen* (4 dln.; Amsterdam, 1770) I, 6-16.

10 J. B. de Vaddere, *Traité de l'origine des ducs et duché de Brabant et de ses charges palatines héréditaires* (Brussel, 1672) 33-44.

11 R. van Uytven, 'De Zuidnederlandse geschiedschrijving sedert de Renaissance', in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden* (12 dln.; Zeist etc, 1949-1958) XII, 479-481; R. de Schryver, 'Tussen literatuur en wetenschap. Tweeëntwintig maal Belgische geschiedenis', *BMGN*, LXXXVII (1972) 397-399; T. Verschaffel, 'Geschiedschrijving in de Oostenrijkse Nederlanden', *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw*, XXII (1990) vooral 121-122; vergelijk J. Tollebeek, 'Enthousiasme en evidentie in de negentiende-eeuwse Belgisch-nationale geschiedschrijving', *Leidschrift*, VIII (1992) 61.

12 J. Desroches, *Epitomes historiae Belgicae libri septem* (2 dln.; Brussel, 1782-1783); L. D. J. Dewez, *Histoire générale de la Belgique* (7 dln.; Brussel, 1805-1807) II, *passim*; vergelijk R. de Schryver, 'Vlaams bewustzijn en interpretatie van het Belgische verleden. Vragen rond wederzijdse beïnvloeding', *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis*, XLII (1988) 80-81.

13 De Schryver, 'Vlaams bewustzijn', 81-82; Tollebeek, 'Enthousiasme', 67. De afstammingstraditie komt overigens niet meer voor in Dewez' aanvulling op zijn *Histoire générale*: L. D. J. Dewez, *Histoire particuliere des provinces Beligiques sous le gouvernement des ducs et des comtes* (3 dln.; Brussel, 1816) I, 42 vlg.

14 Vergelijk C. Knetsch, *Das Haus Brabant. Genealogie der Herzoge von Brabant und der Landgrafen von Hessen* (Darmstadt, 1931) 15 en tabel I; E. Brandenburg, *Die Nachkommen Karls des Großen. I.-XIV. Generation* (Leipzig, 1935) 10-11, 52-53.

lijnen af van de Karolingen, en hetzelfde geldt voor de vorstenhuizen van Beieren, Henegouwen, Limburg, Luxemburg, Normandie, Vermandois, en vele, vele andere¹⁵. Blijkbaar waren de aanspraken van de Brabantse hertogen echter zo goed onderbouwd — of was hun propaganda zo effectief — dat men aan het eind van de middeleeuwen algemeen aanvaardde dat bij uitstek de hertogen van Brabant de afstammelingen waren van het meest illustere koningsgeslacht der Karolingen. Zelfs in diplomatieke kringen ging men vanaf de vijftiende eeuw gebruik maken van de Brabantse afstammingstraditie. Dit laat zich eenvoudig illustreren aan de hand van enkele voorbeelden.

In 1433 en 1434 heerste op het concilie van Bazel een felle woordenstrijd over de vraag wie voorrang had: de gezanten van de Bourgondische hertog, of die der Duitse keurvorsten. In deze discussie beriepen de Bourgondische gezanten zich expliciet op het feit dat Filips de Goede via Brabantse lijnen afstamde van de Karolingische vorsten, om zo de superieure status van Filips de Goede te benadrukken:

Quia hereditario ac natali juro ab ilia antiquissima Lotharingiae domo, quae jam communi nomine Brabantia dicitur, nomen habuit ab illis potentissimis, famosissimis et gloriosissimis principibus Karolo Martelli, Pippino, Karolo Magno, Ludovico Pio, Karolo Calvo Franciae regibus, et ut plurimum imperatoribus, tanto digniorem recepit natalitiam, quanto eisdem sanguine et dominio claros successor effectus est¹⁶. (Aangezien [Filips de Goede] via het erfen geboorterecht van het zeer oude Lotharingse huis — dat algemeen het Brabantse wordt genoemd — de titel heeft gekregen van die zeer machtige, beroemde en luisterrijke vorsten van Francia: Karel Martel, Pippijn, Karel de Grote, Lodewijk de Vrome, Karel de Kale, die voor het merendeel keizers waren, heeft hij een zoveel waardiger afstamming dan [de keurvorsten]).

In 1510, tijdens een vergelijkbare discussie over een voorrangskwestie tussen Brabant en Vlaanderen, kon een Brabantse getuige zich er eveneens op beroepen dat in Brabant de fameuze Karolingische dynastie haar oorsprong had gevonden, terwijl Vlaanderen nog recentelijk slechts werd bestuurd door een woudmeester:

La duchié de Brabant est ungne chose bien ancienne, car c'est ungne et de plus grandes parties de la duchié de Lothier, laquelle est toute ancienne et telle qu'elle souloit estre royaulme et après archiduchié et que hors d'icelle, beaucop des empereurs et grans roys sont ysus et la conté de Flandre est chose toute nouvelle, car il n'y a point grand nombre de ans qu'elle fust un seigneurie gouvernée par ung forestier du roy de France¹⁷.

15 Illustratief is de tabel die is gevoegd bij K.-F. Werner, 'Die Nachkommen Karls des Grossen', in: H. Beumann, ed., *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben*, IV, *Das Nachleben* (Düsseldorf, 1965); vergelijk L. Jéquier en W. van Anrooij, 'Les généalogies armoriées de l'armoriai du héraut Gelre et du manuscrit 131 G 37 de la Bibliothèque Royale de La Haye', *Schweizer Archiv für Heraldik*, CI (1988) 27, fig. 14.

16 J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, XXX (Venetië, 1792, fotografische herdruk Parijs, Leipzig, 1904) k. 207; vergelijk G. Melville, 'Vorfahren und Vorgänger. Spätmittelalterliche Genealogien als dynastische Legitimation', in: P.-J. Schuler, ed., *Die Familie als sozialer und historischer Verband. Untersuchungen zum Spätmittelalter und zur frühen Neuzeit* (Sigmaringen, 1987) 204-206.

17 R. Wellens, 'Le droit de préséance dans les assemblées des États Généraux des Pays-Bas au XVe siècle', *Standen en landen*, XLVII (1968) 144.

De Brabantse afstammingstraditie floreerde vanaf het moment dat Jan van Boendale in de eerste helft van de veertiende eeuw zijn *Brabantsche Yeesten* schreef. Maar wanneer ontstond zij? In de literatuur heeft men — met enige voorzichtigheid — aangenomen dat de ontwikkeling van de Karolingische traditie inzette in de eerste regeringsjaren van hertog Jan I (1267-1294). Kort na zijn aantreden zou hertog Jan opdracht hebben gegeven tot het vervaardigen van een viertal genealogieën, en daarmee zou hij voor het eerst de Karolingische afstamming van de Brabantse dynastie hebben benadrukt¹⁸.

Enkele jaren geleden suggereerde J. D. Janssens echter dat Jan I niet de eerste Brabantse hertog was die zijn Karolingische afstamming wilde verheerlijken: ook diens voorouders waren zich reeds bewust van hun Karolingische herkomst¹⁹. Ik wil in dit artikel het ontstaan van de Karolingische traditie in Brabant aan de orde stellen. Verwoordden de Brabantse genealogieën omstreeks 1270 een nieuwe ontwikkeling in de historiografie, of bouwden zij voort op een oudere Brabantse traditie? Uiteraard moet de beantwoording van deze vraag beginnen bij de genealogieën die ontstonden gedurende de regering van Jan I.

II Karakterisering en datering van de Brabantse genealogieën

Génicot geeft de volgende definitie van een genealogie: 'Une oeuvre indépendante, écrite ou dessinée pour faire connaître la filiation d'une famille ou d'un individu'²⁰. Aanvankelijk ging het daarbij vaak om een dorre lijst met namen, waarbij alleen de verwantschap met de voorganger of opvolger werd aangegeven. Als voorbeeld kunnen de genealogieën van het huis van Boulogne dienen²¹. Na verloop van tijd hadden dergelijke namenlijsten echter de neiging om dicht te groeien. Kopiïsten en continuatoren konden historische gegevens toevoegen aan de bestaande structuren, en op deze wijze ontstond dan een soort kroniek, waarvan een genealogie het skelet vormde. Deze ontwikkeling heeft tot gevolg dat het genre der genealogieën niet exact is te scheiden van dat der kronieken; uiteraard is het wel steeds mogelijk de genealogische kern in een kroniek te herkennen.

18 Bijvoorbeeld A. Bayot, A. Cauchie, '[Rapport sur les chroniques de Brabant]', *Bulletin de la Commission royale d'histoire* (1900) li-liv; R. Folz, *Le souvenir et la légende de Charlemagne dans l'Empire germanique médiéval* (Parijs, 1950) 377-378; W. Mohr, *Geschichte des Herzogtums Lotharingen, II, Niederlotharingen bis zu seinem Aufgehen im Herzogtum Brabant (11.-13. Jahrhundert)* (Saarbrücken, 1976) 160-167; P. de Ridder, 'Dynastiek en nationaal gevoel in Brabant onder de regering van hertog Jan I (1267-1294)', *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis*, XXXIII (1979) 76-79; J. G. Heymans, *Vanden derden Eduwaert, coninc van Ingelant, hoe hij van over die zee is comen in meyningen Vrancrijc te winnen ende hoe hij Doernic belach*. Uitgegeven met een inleiding over de Brabantse historiografie tussen ca. 1270 en ca. 1350 (Nijmegen, 1983) 4-8; C. Lemaire, 'Een kroniek vol 'quade truffen'', in: E. Cockx-Indestege, F. Hendrickx, ed., *Miscellanea Neerlandica. Opstellen voor Jan Deschamps* (3 din.; Leuven, 1987) II, 279-295; J. B. van der Have, *Roman der Lorreinen. De fragmenten en het geheel* (Schiedam, 1990) 144-145.

19 J. D. Janssens, 'De 'Renaissance van de 12e eeuw' en de literatuur in de volkstaal in Brabant', in: R. Bauer, e. a., *Brabant in de twaalfde eeuw. Een renaissance?* (Brussel, 1987) 96-100.

20 L. Génicot, *Les généalogies* (Turnhout, 1975) 10.

21 G. Duby, 'Remarques sur la littérature généalogique en France aux XIe et XHe siècles', *Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et belles-lettres* (1967) 335-345.

Zoals Génicot al opmerkte, vormt een genealogie in essentie een poging om de afstamming van een bepaalde persoon of familie te verheerlijken. Daarbij werd vaak een tweevoudige weg gekozen. Enerzijds werd gewezen op een illustere voorouder, van wie men — bij voorkeur, maar niet noodzakelijk — in mannelijke lijn afstamde. In bovenstaande voorbeelden zagen we dat tal van vorstenhuizen hun oorsprong zochten bij de Karolingen, van wie een sterke legitimerende werking uitging²². Daarnaast wordt in genealogieën vaak benadrukt dat het betreffende geslacht gedurende vele generaties in het bezit was van een bepaalde heerlijkheid of territorium.

Men onderscheidt vier Brabantse genealogieën, met de volgende titels (ik volg de ordening van I. Heller, die in 1880 de enige uitgave verzorgde):

Ia en Ib) een korte en een wat uitgebreide versie van de *Genealogia Karoli Magni successorumque eius, ducum Brabantie, heredum Francie*;

II) de *Genealogia ducum Brabantiae ampliata*;

III) de *Genealogia ducum Brabantiae metrica*²³.

Genealogie Ia, Ib en II lijken sterk op elkaar: hele passages komen letterlijk overeen, en de dynastieke opbouw is identiek. Zij wijzen drie stamvaders aan van het Brabantse geslacht: de legendarische Merovingische koning Priamus, de Galloromeinse senator Ansbertus en de oudste Karolïng Pippijn I. Genealogie III wijkt af van de andere genealogieën. Zij geeft slechts een enkelvoudige afstammingslijn van Pippijn I tot de Brabantse hertogen, en laat daarbij de aard van de onderlinge verwantschap buiten beschouwing. Wel volgen na de vermelding van iedere vorst enkele verzen, waarin diens persoon wordt getypeerd. Als voorbeeld kan hier Pippijn I gelden:

Pippinus, primus dux Lotharingie et Brabantie.

Iste Brabatinus princeps dux Lothariensis

Primus erat maiorque domus, regni gladiator²⁴.

(Pippijn, de eerste hertog van Lotharingen en Brabant. Deze Brabantse vorst was de eerste hertog van Lotharingen, de eerste majordomus, zwaarddrager van het Rijk).

Deze genealogie werd door Heller zelfstandig uitgegeven. Het is de vraag of we hier inderdaad met een onafhankelijk werk te maken hebben. In de handschriften is genealogie III namelijk steeds gekoppeld aan één van de andere genealogieën. Soms wordt zij dan geplaatst binnen de tekst van de andere werken, maar soms ook volgt zij daar onmiddellijk op. Ik vermoed dan ook dat het hier eerder een aanvulling op de andere genealogieën betreft. Die functie vervulde genealogie III ook in de vijftiende

22 Vergelijk Melville, 'Vorfahren', 253, *passim*; K. F. Werner, 'Die Legitimität der Kapetinger und die Entstehung des 'Reditus regni ad stirpem Karoli'', *Die Welt als Geschichte*, XII (1952) 219.

23 *Genealogiae ducum Brabantiae*, I. Heller, ed. *Monumenta Germaniae Historica Scriptorum (MGH SS)* (Hannover, 1880) 385-413. Genealogie Ia en Ib: 387-391; genealogie II: 392-398; genealogie III: 399-404. Heymans (*Derden Eduwaert*, 24) deed de suggestie om de genealogieën te nummeren van I tot IV. Om de verwarring niet al te groot te maken wordt hier een genealogie Ia en Ib onderscheiden.

24 *Genealogiae*, 400.

eeuw: Petrus de Thimo en Emond de Dynter zouden de tekstjes als 'epitaphium' (grafschrift) invoegen in hun kronieken²⁵.

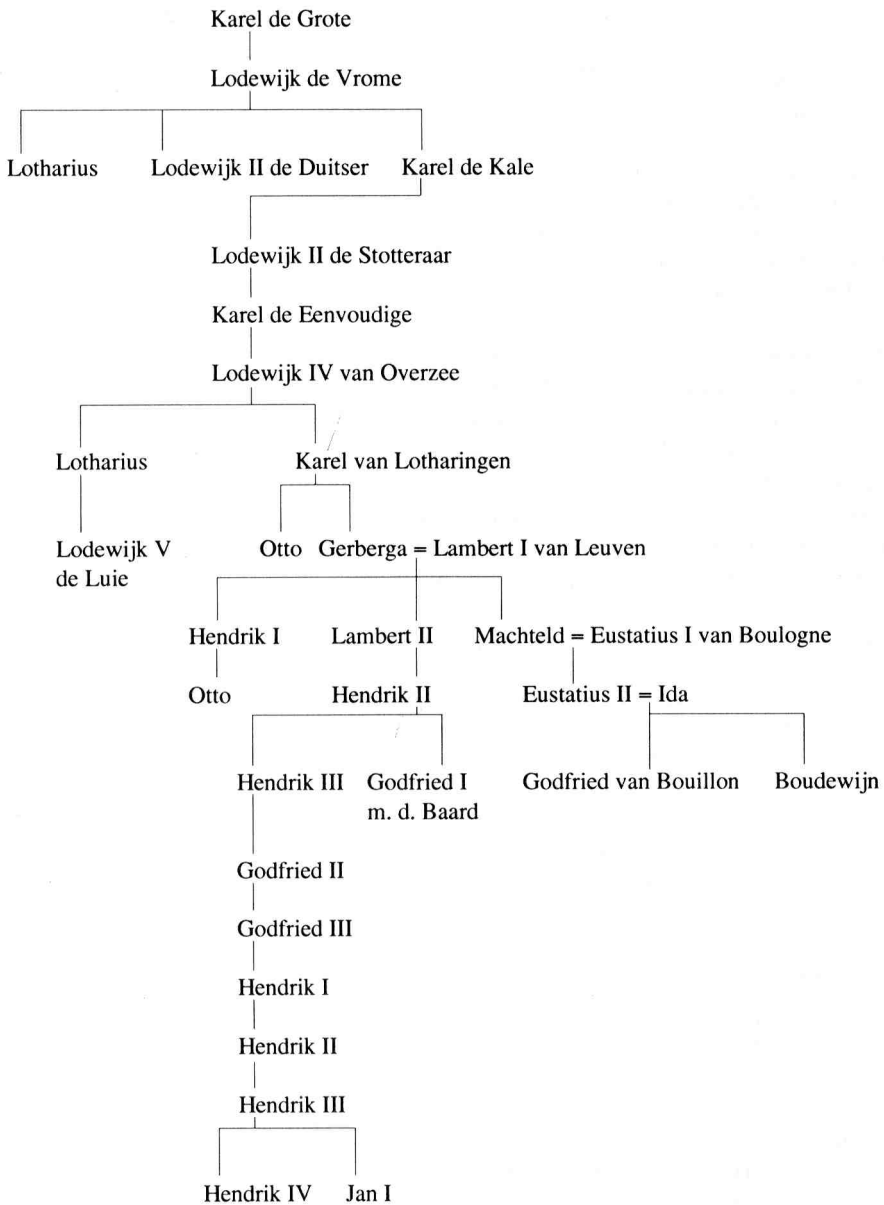
De Brabantse genealogieën bestaan niet slechts uit een opsomming van namen: de dynastieke lijnen zijn gelardeerd met allerlei opmerkingen over de status van de vorsten, hun huwelijken, de plaats van hun graf enzovoort. De werken hebben soms dan ook veel weg van korte kroniekjes. Toch passen zij goed in het beeld dat hierboven van het genealogische genre werd geschetst. Enerzijds zoeken zij aansluiting bij de Karolingische dynastie door het Brabantse huis te laten afstammen van Karel de Grote en diens voorouders (zie schema I). Het cruciale punt in die afstamming is het moment waarop Gerberga — als laatst overgebleven erfgenaam van de Karolingen — huwde met Lambert van Leuven. Zo wordt het Karolingische geslacht via vrouwelijke lijn voortgezet in de Leuven-Brabantse dynastie. Anderzijds wordt zowel een landsheerlijke als een territoriale continuïteit benadrukt. Volgens de genealogen zou het Brabantse geslacht zich, weliswaar met enige onderbreking, al sedert de stamvader Pippijn I hebben getooid met de Austrasisch-Lotharingse hertogs-titel²⁶. Bovendien heerste de dynastie over het Brabantse territorium: Pippijn I zou zelfs hebben geresideerd in het Brabantse stadje Landen²⁷. De landsheerlijke en territoriale aspecten werden door de schrijvers van de genealogieën gecombineerd in de titulatuur 'dux Brabantiae'²⁸. In het bovenstaande komen mijns inziens de meest wezenlijke aspecten van de Brabantse genealogieën naar voren: zij koppelen een Karolingische afstamming aan een Lotharingse hertogstitel en een Brabants territorium.

25 Emond de Dynter, *Chronica nobilissimorum ducum Lotharingiae et Brabantiae ac regum Francorum*, P. F. X. de Ram, ed. (3 dln.; Brussel, 1854-1860) I, 1, 17-42; Petrus de Thimo, *Historia Brabantiae diplomatica*, F. A. F. T. ab Reiffenberg, ed. (Brussel, 1830) *passim*; vergelijk R. Stein, *Politiek en historiografie. Het ontstaansmilieu van Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw* (Leuven, 1994) 23-25.

26 Vergelijk voor het gebruik van de titel 'dux' door de Pippiniden: E. Hlawitschka, 'Die Vorfahren Karls des Grossen', in: H. Beumann, ed., *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben*, I, *Persönlichkeit und Geschichte* (Düsseldorf, 1965) 60-61.

27 *Genealogiae*, 387, 393. Het oudst-bekende territorium van de Pippiniden lag in de omgeving van Namen en Nijvel: E. Ewig, 'Descriptio Franciae', in: H. Beumann, ed., *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben*, I, *Persönlichkeit und Geschichte* (Düsseldorf, 1965) 157-158; voor de vermelding van Landen zie: E. Bonnell, *Die Anfänge des karolingischen Hauses* (Berlijn, 1866) 61-67; vergelijk Melville, 'Vorfahren', 289-296.

28 Zie resp. *Genealogiae*, 387, 392. Zie overigens ook hieronder bladzijde 343.

Schema I. De genealogische lijn van Karel de Grote naar Jan I

Zoals ik eerder opmerkte, neemt men aan dat hertog Jan I kort na zijn ambtsaanvaarding in 1267 de genealogieën liet schrijven. De werken lijken inderdaad te dateren uit de eerste regeringsjaren van Jan I. Een van de laatste zinnen van genealogie Ia en Ib luidt namelijk:

Iohannes autem propter inpotentiam Henrici, fratris sui primogeniti, adeptus est ducatus honorem; qui dux effectus est Lotharingie et marchio imperii et advocatus Aquisgrani anno ab incarnatione Domini 1268²⁹. (Wegens ongeschiktheid van zijn oudste broer Hendrik, heeft Jan de hertogelijke waardigheid verworven, en is hij hertog geworden van Lotharingen, markgraaf van het Rijk en voogd van Aken, in het jaar ons Heren 1268).

In feite nam Jan I al in 1267 het roer over van zijn zwakzinnige broer. De vermelding van 1268 is verklaarbaar doordat de schrijver de belening door Rooms-Koning Richard van Cornwall op 16 augustus 1268 als begindatum van Jans regering beschouwde. De beide genealogieën ontstonden vermoedelijk voor februari 1270, omdat zij nog geen melding maken van het eerste huwelijk van Jan I.

Genealogie II is iets jonger dan genealogie Ia en Ib. In tegenstelling tot de beide andere is hier namelijk wel sprake van het huwelijk van Jan I met Margareta van Frankrijk. Genealogie II eindigt immers met de zin:

Ludovicus [VIII] rex duxit Blancam, filiam Adefonsi [VIII] regis Hispanie, que peperit ei Ludovicum [IX] regem, qui genuit Margaretam ducissam Lotharingie et Brabantie modernam³⁰. (Koning Lodewijk VIII trouwde met Blanche, dochter van de Spaanse koning Alfonso VIII. Zij schonk hem een zoon, de latere koning Lodewijk IX, die op zijn beurt weer Margareta verwekte, de huidige hertogin van Brabant).

Genealogie II werd dus geschreven op het moment dat Margareta van Frankrijk hertogin van Brabant was, derhalve tussen februari 1270 en november 1271, gedurende haar korte huwelijk met hertog Jan I³¹.

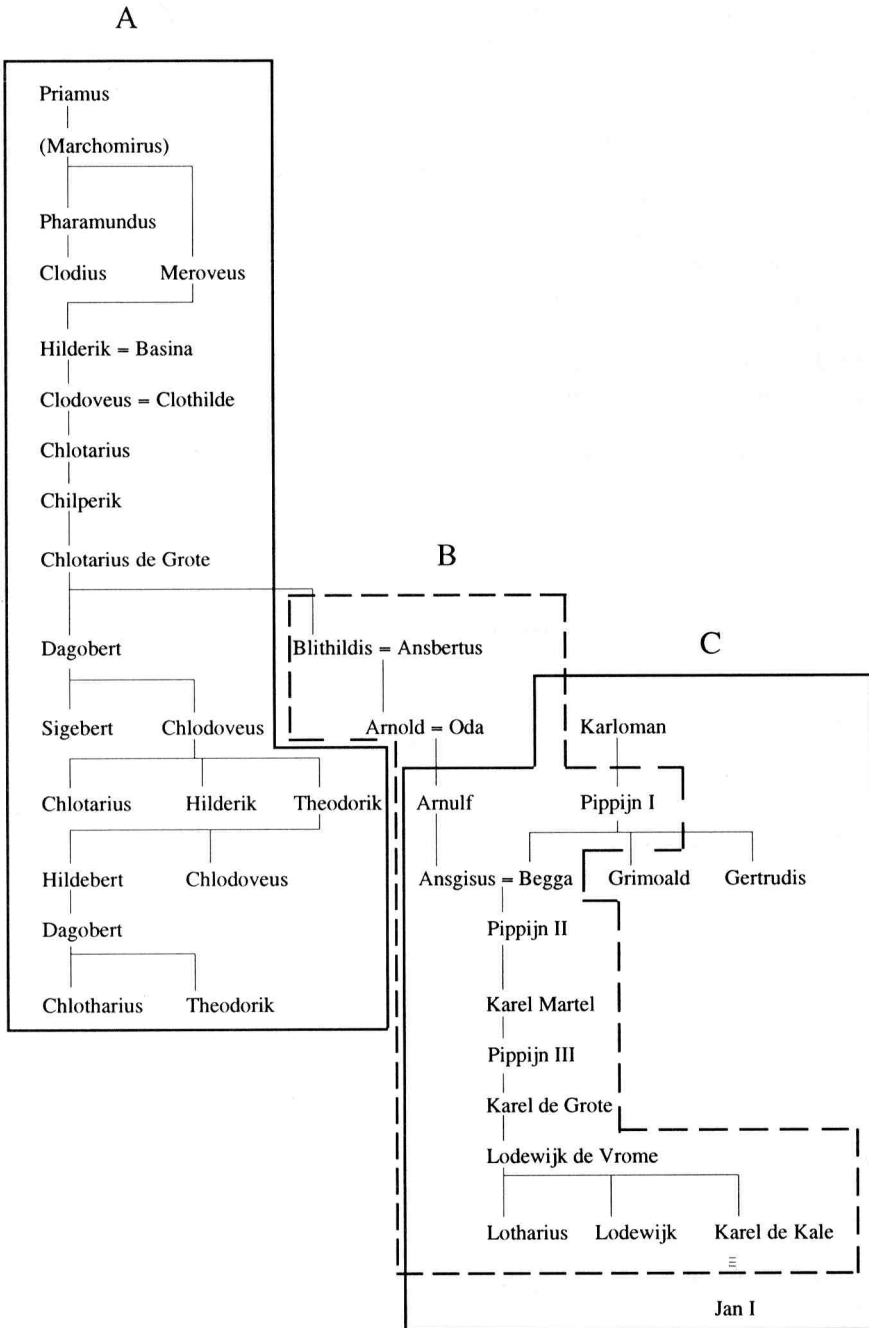
Het is onbekend wanneer genealogie III ontstond. Deze is overgeleverd in verschillende versies: soms wordt hertog Hendrik III (1248-1261) opgevoerd als laatste vorst, maar soms ook keizer Lotharius (840-855) of Godfried I met de Baard (1095-1139)³².

29 *Genealogiae*, 391. De vermelding van Maria van Brabant als koningin van Frankrijk (zij huwde in 1274 met Filips III de Stoute) betreft een latere invoeging (zie het commentaar van: Heller, *Genealogiae*, 386).

30 *Genealogiae*, 398.

31 R. van Uytven, 'The date of Thomas Aquinas's *Epistola ad ducissam Brabantiae*', in: R. Lievens, E. van Mingroot en W. Verbeke, ed., *Pascua mediaevalia. Studies voor J. M. de Smedt* (Leuven, 1983) 633-639. Dit is een precisering van de gegevens bij E. I. Strubbe en L. Voet, *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden* (Antwerpen, Amsterdam, 1960) 358.

32 Respectievelijk bij De Dynter, *Chronicon* 1.1, 15-42; in ms. XV van het Groot seminarie te Mechelen (vergelijk L. van der Essen, *Etude critique et littéraire sur les vitae des saints Mérovingiens de l'ancienne Belgique* (Leuven, 1907) 5, n. 6); in ms. 77 van de Universiteitsbibliotheek te Luik en ms. 3445 van de Österreichische Nationalbibliothek te Wenen (vergelijk J. H. Bormans, 'Deux chroniques inédites des années 1269-1271 contenant la généalogie de Charlemagne et des ducs de Brabant, tirée des ms. n° 77 de la bibliothèque de l'université de Liège', *Bulletin de la Commission royale d'histoire*, 3e serie no. X (1869) 65-86).

Schema II. Hoofdlijnen in de Brabantse genealogieën

De overleveringsgeschiedenis van deze genealogie doet echter vermoeden dat zij gelijktijdig met de andere werd geschreven.

III *De opbouw van de Brabantse genealogieën*

Voor het ontstaan van de Karolingische traditie in Brabant is in eerste instantie de voorgeschiedenis van Karel de Grote van belang. In schema II is de afstamming van de Karolingen weergegeven, zoals die voorkomt in de genealogieën Ia, Ib en II. Er is sprake van drie verschillende lijnen:

- Lijn A volgt de afstamming van de Merovingische vorsten vanaf de legendarische Priamus tot en met Chlotarius en Theodorik. Deze lijn ontbreekt in genealogie III.
- Lijn B geeft de afstamming van de Karolingische vorsten van Ansbertus tot en met Karel de Grote (en verder). Deze lijn ontbreekt eveneens in genealogie III.
- Lijn C verwoordt de afstamming van de Karolingen uit Karloman en Pippijn I.

In de genealogieën zelf worden de stamvaders van de verschillende lijnen voorzien van de volgende landsheerlijke titels:

	Genealogie Ia	Genealogie Ib	Genealogie II	Genealogie III
Lijn A	Rex Francorum	Rex Francorum	Rex Francorum	(Lijn ontbreekt)
Lijn B	Vir Romanus genere	Vir illustris ex genere Romanorum imperatorum genilus	Princeps illustris genere Romanus ex imperiale prosapia	(Lijn ontbreekt)
Lijn C	Dux Austrie	Dux Brabant ie	Dux Lotharingie et Brabant ie	Dux Lotharingie et Brabant ie

Schema III. Aanduiding gegeven aan de stamvaders van de genealogische lijnen in de Brabantse genealogieën

De waardigheid van de vorsten van lijn A en B wordt in de genealogieën min of meer consistent aangeduid. Alleen bij lijn C is sprake van grote verschillen. Toch wordt uit de tekst duidelijk dat deze verschillen voor de schrijvers van weinig belang waren. Zo wordt in genealogie Ia opgemerkt:

Ludowicus genuit Lotharium ... ducem totius Austrie, que ab ipso Lothario mutato nomine est vocata Lotharingia³³. (Lodewijk heeft Lotharius verwekt, hertog van geheel Austrasië, dat naar deze Lotharius Lotharingen is genoemd).

En in Ib:

Cuius progenies duces erant Austrie, terre scilicet iacentis inter Scaldam et Renum, que nunc Brabantia vocatur³⁴. (Zijn afstammelingen waren hertogen van Austrasië, het land gelegen tussen Schelde en Rijn, dat nu Brabant wordt genoemd).

De Brabantse genealogen beschouwden de Austrasische hertogstitel derhalve als identiek aan de Lotharingse en de Brabantse.

IV De herkomst van de genealogische lijnen

Lijn A en lijn B komen regelmatig voor in genealogieën van verschillende vorstenhuisen. Lijn A lijkt uiteindelijk zijn oorsprong te vinden in de kroniek van Fredegarius uit de zevende eeuw. Dit werk beïnvloedde vervolgens in de achtste eeuw het *Liber historiae Francorum* en de *Genealogia regum Francorum primae stirpis*³⁵. Lijn B is in essentie gebaseerd op de *Genealogia Karolorum*, die ontstond tijdens het keizerchap van Karel de Grote (800-814). Later in de tiende eeuw zou deze lijn door een Vlaamse geschiedschrijver worden overgenomen in de *Genealogia comitum Flandriae*³⁶.

Reeds lang voorde Brabantse genealogieën werden de lijnen A en B samengevoegd. Zo komen zij in de loop van de twaalfde eeuw terug in de genealogieën van de Franse koningen³⁷. Maar ook de Franse genealogen baseerden zich op oudere voorbeelden. Vermoedelijk gaven de vorsten van Boulogne tussen 1108 en 1137 opdracht om de lijnen A en B te combineren, om zo hun afstamming van de Karolingen te onderbouwen³⁸. Al eerder heeft men vastgesteld dat de Brabantse genealogieën voor deze lijnen direct schatplichtig zijn aan de genealogieën van het huis van Boulogne³⁹. Men heeft daarbij de veronderstelling geopperd dat de genealogieën van Boulogne bekend werden in Brabant door het huwelijk van hertog Hendrik I met Mathilde van Boulogne H11179⁴⁰.

33 *Genealogiae*, 388.

34 *Genealogiae*, 387; vergelijk voor genealogie II: *ibidem*, 392.

35 Heymans, *Derden Eduwaert*, 12-13; vergelijk *Catalogus regum Francorum*, B. Krusch, ed., *MGH rerum Merovingicarum*, VII, 1, 851 vlg.; *Genealogia regum Francorum primae stirpis*, in: M. Bouquet, *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, II (1767) 695-698; O. G. Oexle, 'Die Karolinger und die Stadt des heiligen Arnulf', *Frühmittelalterliche Studien*, I (1967) 252-279.

36 *Genealogia regum Francorum*, V, G. Waitz, ed., *MGH SS XIII* (Hannover, 1881) 245-246; *Genealogiae comitum Flandriae*, L. C. Bethmann, ed., *MGH SS IX*, 303-304; vergelijk Freise, 'Genealogia', 242-243, *passim*.

37 Werner, 'Legitimität', *passim*.

38 Génicot, 'Princes', *passim*.

39 Zie bijvoorbeeld Heymans, *Derden Eduwaert*, 7.

40 Vergelijk G. H. M. Claassens, *De Middelnederlandse kruisvaartromans. Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de letteren* (Amsterdam, 1993) 48-50.

Daarmee is wel duidelijk waaraan de schrijvers van de Brabantse genealogieën de lijnen A en B ontleenden, echter nog niet waaraan lijn C ontsproot. De vraag naar de oorsprong van lijn C is temeer interessant, omdat juist deze door geschiedschrijvers uit de dertiende tot de achttiende eeuw werd beschouwd als specifiek Brabants.

De genealogische lijn van Pippijn I naar de Karolingische koningen en keizers is oud. Karel de Grote in hoogsteigen persoon schijnt zijn afstamming tot Pippijn I te hebben gekend⁴¹. Maar de oudst-overgeleverde integrale vermelding van lijn C dateert uit de laatste jaren van de tiende eeuw, toen de *Genealogiae regum Francorum* werden opgesteld⁴². Binnen de Brabantse grenzen komt deze lijn het eerst voor in Nijvel, in een heiligenleven uit de elfde eeuw: één van de vita's van Sint-Gertrudis.

De biografie van de heilige Gertrudis van Nijvel (626-659), de dochter van Pippijn I en Iduberga, werd opgenomen in de oudste vita, die ontstond kort na 691. Na verloop van tijd konden steeds meer wonderen aan Gertrudis worden toegeschreven en die werden toegevoegd aan deze oudste vita. Een werkelijke omwerking liet echter op zich wachten tot de elfde eeuw. Toen werden zelfs twee versies geschreven: de *Vita tertia sanctae Gertrudis* en een sterke uitbreiding in de *Vita sanctae Gertrudis tripartita* 43. Zoals de naam al aangeeft, bestaat het laatstgenoemde heiligenleven uit drie gedeelten: het tweede deel is een traditionele biografie van de heilige, het derde deel beschrijft de wonderen die Gertrudis verrichtte na haar dood. In het eerste deel echter, wordt een genealogisch overzicht gegeven van de familieleden van Gertrudis. Dit volgt exact de genealogische lijn C: de lijn loopt van Karloman, vader van 'dux Austrasie et majordomus' Pippijn I, door tot de negende-eeuwse verdeling van het rijk onder Lotharius, Lodewijk en Karel de Kale⁴⁴. Later zou de *Vita sanctae Gertrudis tripartita* zelf als voorbeeld fungeren voor de schrijvers van heiligenlevens van Pippijn I, Modoaldus en Oda⁴⁵.

Waarschijnlijk hebben de schrijvers van de genealogieën de *Vita sanctae Gertrudis tripartita* gekend. Ook zij leggen namelijk een sterke nadruk op de verwantschap van de Brabantse hertogen met Gertrudis:

Hec stirps gloriosa, per quam exaltata fuerat sancta ecclesia et lex Christiana, principando permansit in Brabantia, ex qua originem traxerat, scilicet ex avo et patre sancte Gertrudis virginis⁴⁶. (Dit roemrijke geslacht, waardoor de kerk en de *lex Christiana* veel luister verwierven,

41 Hlawitschka, 'Vorfahren', 51.

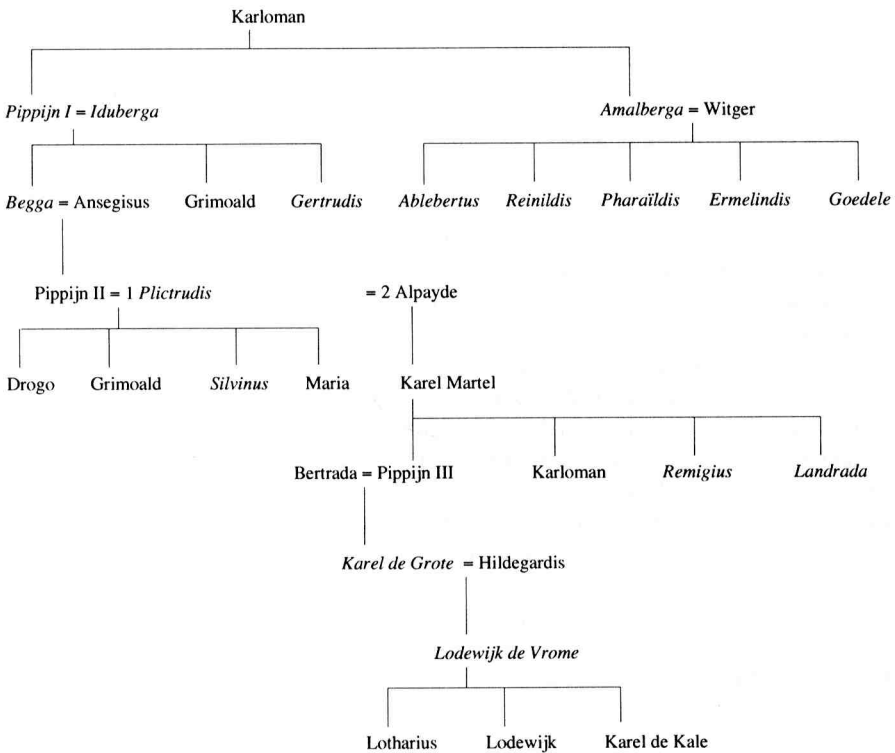
42 *Genealogia regum Francorum*, 247.

43 L. van der Essen, *Étude critique*, 1-13; L. Génicot, P. Tombeur, *Index scriptorum operumque Latino-Belgicorum medii aevi*, II, *Xle siècle* en III, *Xle siècle* (Brussel, 1976-1979) II, 161-165. Beide laatstgenoemde vita's zijn uitgegeven in: *Vitae S. Gertrudis abbatissae Nivellensis*, J. G. a Ryckel ab Oorbeek, ed. (Leuven, 1632) resp. 35-101 en 103-193. Van der Essen merkt op over deze editie: 'ce texte est détestable' (*Étude critique*, 5, n. 6); aanvullingen: *Catalogus codicum hagiographicum Bibliothecae Regiae Bruxellensis* (2 dln.; Brussel, 1886-1889) II, 595-601.

44 *Vita tripartita*, 105-141; vergelijk voor de *Vita Beggae* (eind elfde, begin twaalfde eeuw) waarin eveneens de relatie met Pippijn I wordt vermeld: F. Rousseaux, 'Le monastère mérovingien d'Andenne', *Annales de la société Archéologique de Namur* (1965) 44-47.

45 Vergelijk S. Balau, *Étude critique des sources de l'histoire du pays de Liège au moyen âge* (Leuven, 1902) 241-245; Génicot, Tombeur, *Index scriptorum*, II, 1, 27, 132.

46 *Genealogiae*, 395.

Schema IV. Gedetailleerde uitwerking van genealogische lijn C aan de hand van genealogie II. De heiligen zijn cursief weergegeven.

is het belangrijkste gebleven in Brabant, vanwaar het ook afkomstig was via de grootvader en de vader van de heilige maagd Gertrudis).

V Lotharingen en Brabant

Zoals ik eerder opmerkte, worden de Brabantse genealogieën gekenmerkt door een combinatie van drie aspecten: een Karolingische afstamming, een Lotharings hertogschap en een Brabants territorium. Een hernieuwde bestudering van lijn C geeft aanwijzingen voor de herkomst van de Lotharingse en Brabantse elementen. Lijn C bestaat namelijk uit een genealogische kern en verschillende vertakkingen. Het is opvallend dat de schrijvers bij deze vertakkingen een sterke nadruk legden op allerlei heiligen die verwant zijn aan het Karolingische huis (zie schema IV)⁴⁷. Met recht merkte Paul de Ridder op dat de verwantschap met verschillende heiligen een belangrijk kenmerk is van de Brabantse historiografische traditie⁴⁸.

De belangrijkste afwijking van de hoofdlijn wordt gevormd door de doodlopende tak die ontspruit aan Pippijns zuster Amalberga. De positie daarvan is vooral opmerkelijk omdat de heiligen weliswaar verwant zijn aan de 'eerste Brabantse hertog' Pippijn I, maar niet van hem afstammen. De familierelaties tussen de afstammelingen van Amalberga worden als volgt verwoord in de genealogieën:

Hec [Amalberga] genuit ex Wigero sanctum Ablebertum Cameracensem episcopum, qui in monasterio Malbodiensi quiescit, et sanctam Reineldem virginem, que apud Sanctas in Brabantia martyrizata ibidem quiescit in allodio suo, et sanctam Pharaïldem et sanctam Ermelendem et sanctam Gudilam de Bruxella, patronam ecclesie maioris ibidem⁴⁹. (Amalberga krijgt van Witger de volgende kinderen: Sint Abelbertus, bisschop van Kamerijk, die in het klooster Maubeuge rust, en de heilige maagd Reinildis, die als martelares bij de Brabantse heiligen rust op haar erfgrond, en de heilige Pharaïldis en de heilige Ermelindis en de heilige Goedele van Brussel, patrones van de grote kerk aldaar).

Met een aantal afwijkingen — soms is Pharaïldis bijvoorbeeld de halfzuster, en niet de zuster van de andere heiligen — wordt deze zelfde verwantschapsrelatie benadrukt in een groep vita's die in de literatuur vaak wordt aangeduid als de 'faux Carolingiens'. Tot de groep 'faux Carolingiens' worden de heiligenlevens van Goedele, Reinildis, Amalberga, Pharaïldis, Ermelindis en Berlindis gerekend⁵⁰.

In de elfde eeuw ontstonden in de abdij Lobbes de heiligenlevens van Amalberga en Reinildis⁵¹. In deze vita's wordt gesteld dat een 'dux Lotharingie', genaamd Witger, was gehuwd met Pippijns zuster Amalberga. Het anachronistische gebruik van de

47 Schema IV is gebaseerd op genealogie II. In de genealogieën Ia, Ib en III is de nadruk op de heiligen minder uitgesproken, maar wel aanwezig.

48 De Ridder, 'Dynastiek en nationaal gevoel', 76-79. In de vijftiende eeuw zal de nadruk op de Brabantse heiligen ingang vinden bij vele historiografen; vergelijk Stein, *Politiek en historiografie*, 120-121.

49 *Genealogiae*, 392.

50 Van der Essen, *Étude critique*, 296-311; vergelijk Balau, *Étude critique*, 240-249; Folz, *Souvenir*, 113-114; Génicot, Tombeur, *Index scriptorum*, II, III, *passim*.

51 Respectievelijk *Acta Sanctorum (AA SS)* (Antwerpen, Brussel, 1643-) jul. 111,67 vlg.; *ibidem*, 173 vlg.; vergelijk voor het leven van Berlindis: *ibidem*, febr. I, 383 vlg.

Lotharingse titel leidt tot de opmerkelijke conclusie dat men in Lobbes bewust de heiligen in een Lotharingse context heeft geplaatst⁵². In dat kader is het interessant dat in hetzelfde klooster op een onbekend moment twee falsa werden vervaardigd van oorkonden van Pippijn II, die zijn mede-ondertekend door ene Hydulphus, hertog van Lotharingen⁵³.

In enkele andere heiligenlevens van de groep 'faux-Carolingiens' komt de naam van Brabant terug. Tussen 977 en 988 werd in de abdij van Moorsel, nabij Aalst in het grensgebied van Vlaanderen en Brabant, een vita van de heilige Goedele geschreven. Hierin wordt Witger niet aangeduid als 'dux Lotharingie', maar slechts als 'comes in pago Brabantiorum'⁵⁴. In 1024 of 1025 gebruikte een anonieme Kamerijkse kanunnik de *Vita sanctae Gudulae* als bron voor zijn invloedrijke *Gesta episcoporum Cameracensium*. Hierin wordt opgemerkt over de Kamerijkse bisschop Ablebertus:

Hic ex Brabantensi pago oriundus, parentibus siquidem et vitae et generis dignitate clarissimis, patre videlicet Witgero comitè, sancto viro, atque Amulberga matre editus est⁵⁵. (Deze was afkomstig uit de pagus Brabant, en geboren uit ouders die beroemd waren door de waardigheid van hun leven en afstamming: zijn vader was graaf Witger, een heilig man, zijn moeder Amalberga).

In de loop van de tijd zou de terminologie rond Brabant en Lotharingen zich verder ontwikkelen. Dit leidde ertoe dat enkele vita's werden geschreven (de *Vita Pippini* en de *Vita sanctae Pharaïldis*) waarin Pippijn I wordt aangeduid als 'primus dux Brabantiae'⁵⁶.

De groep 'faux-Carolingiens' bevat enkele belangrijke aspecten van de Brabantse historiografie. Zo is er sprake van het hertogdom Lotharingen, van de pagus Brabant en van een verwantschap met Pippijn I. Het is zelfs waarschijnlijk dat de Brabantse genealogieën de Lotharingse en Brabantse elementen direct ontleenden aan de 'faux Carolingiens': in de tekst komen sporen voor van de *Vita sanctae Amalbergae* en de *Vita sanctae Gudulae*⁵⁷.

52 Voor de datering en lokalisering van deze heiligenlevens zie: Van der Essen, *Étude critique*, 301-302, 299-301, 309-311; Balau, *Étude critique*, 240-249.

53 J. Wariches, *L'abbaye de Lobbes depuis les origines jusqu'en 1200* (Leuven, Parijs, 1909) xix-xx.

54 R. Podevin, 'Étude critique sur la *Vitae Gudulae*', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, II (1923) 619-641; vergelijk L. Milis, 'Monastère de Moorsel', in: *Monasticon Belge*, VII, *Province de Flandre Orientale*, II (Luik, 1977) 195-198.

55 *Gesta episcoporum Cameracensium*, L. C. Bethmann, ed., *MGH SS VII* (Hannover, 1846) 408, boek I, cap. 16; vergelijk E. van Mingroot, 'Kritisch onderzoek omtrent de datering van de *Gesta episcoporum Cameracensium*', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, LUI (1975) 311-322.

56 L. Surlus, *De probatis sanctorum historiis* (12 dln. in 4 bdn.; Keulen, 1617-1618) febr. 182-183; AA SS, Jan. I, 170-172; in de *Vita sanctae Pharaïldis* wordt het hertogschap van Brabant alleen genoemd in de inleiding (uitg.: *Catalogus codicum hagiographicum* I, 394). Bonneil (*Anfänge*, 65-66) vermoedt dat de *Vita Pippini* ontstond in de loop van de dertiende eeuw. Balau (*Étude critique*, 241-242) dateert haar daarentegen op het einde van de elfde eeuw. Génicot en Tombeur (*Index scriptorum* III, 1,26-27, 137) en H. Platelle ('Pippinus', in: *Bibliotheca sanctorum*, X (Rome, 1968) k. 922-923) vermoeden de twaalfde eeuw. In dat kader is het opmerkelijk dat de titel 'dux Brabantiae' pas voor het eerst voorkomt in de jaren tachtig van de twaalfde eeuw (oudste dateerbare vermelding: 1188). Zie: P. Bonenfant, 'L'origine du titre de duc de Brabant', in: *Miscellanea Tornacensia* (2 dln.; Brussel, 1951) I, 705-708.

57 Heller, *Genealogiae*, 386; vergelijk de annotatie in *Genealogiae*, 388, 392.

We mogen concluderen dat de Brabantse genealogieën teruggrijpen op tradities die zijn ontstaan in de tiende tot de twaalfde eeuw. Voor lijn A en B baseerden de schrijvers zich op de twaalfde-eeuwse genealogieën van Boulogne. De 'Brabantse' lijn C, die het meest kenmerkend is voor de genealogieën, vormt een combinatie van gegevens uit enkele tiende- en elfde-eeuwse heiligenlevens: de 'faux Carolingiens' en de *Vita sanctae Gertrudis tripartita*. Uit de 'faux Carolingiens' en de *Vita sanctae Gertrudis tripartita* konden de genealogen de belangrijkste elementen van hun werken ontleen: een Karolingische genealogie, een Lotharings hertogschap en een Brabants territorium.

VI De Karolingische traditie en de Brabantse dynastie

De kenmerkende combinatie van de Karolingische, Lotharingse en Brabantse aspecten had pas zin op het moment dat de Brabantse dynastie zich ging beroepen op een Karolingische afstamming en de Lotharingse hertogstitel ambieerde of bezat. We mogen dus aannemen dat de associatie van deze drie elementen werd gemaakt toen de genealogische lijn van de Karolingen naar het Brabantse huis (zie schema I) voor het eerst werd geconstrueerd.

Alles wijst erop dat het klooster Nijvel een duidelijk motief had om de connectie tussen het Brabantse huis en de Karolingen tot stand te brengen. Al in de achtste eeuw wordt dit klooster gelokaliseerd binnen de grenzen van de pagus Brabant⁵⁸. En in de elfde eeuw slaagden de graven van Leuven — later de hertogen van Lotharingen en Brabant — er daadwerkelijk in zich op te dringen als erfvoogd. Bovendien waren volgens de traditie zeven vorsten, uit zowel de Karolingische als de Leuvense dynastie, in Nijvel begraven, onder wie de stamvader Pippijn I⁵⁹. In de genealogieën wordt dat als volgt verwoord:

Nam Septem principes Brabantie Nivelles quiescunt, scilicet sanctus Pippinus, primus dux Lotharingie, et sancta Iduberga, uxor sua, et sancta Gertrudis, eorum filia, Gerberga quoque comitissa Bruxellensis et Henricus [I] et Lambertus [II] et Henricus [II?] principes Brabantini⁶⁰. (Want zeven vorsten rusten in het Brabantse Nijvel, te weten sint Pippijn, de eerste hertog van Lotharingen, en zijn echtgenote sint Iduberga, hun dochter sint Gertrudis, eveneens rusten daar Gerberga, gravin van Brussel en de Brabantse vorsten Hendrik I, Lambert II en Hendrik II).

Het wekt dan ook geen verwondering dat in Nijvel de *Vita sanctae Gertrudis tripartita* werd geschreven, waarin de 'Brabantse' lijn C van de genealogieën voor het eerst

58 J. J. Hocbanx, *L'abbaye de Nivelles des origines au XIVe siècle* (Brussel, 1951) 152, 155-166; J. J. Hoebanx, 'Nivelles est-elle Brabançonne au Moyen Âge?', *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, XLI (1963) 361-396.

59 P. F. X. de Ram, 'Recherches sur l'histoire des comtes de Louvain et sur leurs sépultures à-Nivelles (976-1095)', *Mémoires de l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique*, XXVI (1851) 5-8; vergelijk K. Mulier, 'De opgraving en de identificatie van de gebeenten van de Brabantse hertogen en hun verwanten', *Mededelingen van de Geschied- en oudheidkundige kring voor Leuven en omgeving*, XXII (1982) 17; vergelijk echter ook C. Donnay-Rocmans, *La collégiale Sainte-Gertrude de Nivelles* (Parijs, Gembloers, 1979) 36-37.

60 *Genealogiae*, 396; vergelijk 387, 389, 392, 393, 395.

wordt vermeld; enige tijd later ontstond daar eveneens de *Vita Pippini*, waarin Pippijn I wordt aangeduid als 'primus dux Brabantiae'⁶¹. In dit kader lijkt het heel vanzelfsprekend dat Nijvel het Saint-Denis van de Brabantse dynastie zou worden, en dat schrijvers uit dit klooster al in de elfde of twaalfde eeuw de Karolingische stamboom zouden koppelen aan die van het Leuvens-Brabantse huis. Maar uiteraard bestaat ook de mogelijkheid dat pas voor het eerst rond 1270 in de genealogieën het verband tussen Brabanders en Karolingen werd gemaakt. Voor een antwoord in deze kwestie zijn de oudste referenties aan de afstamming van belang: zijn er aanwijzingen dat de Brabanders zich reeds voor ca. 1270 beriepen op hun illustere Karolingische voorouders?

De oudste verwijzing naar de herkomst van de Brabantse dynastie zou kunnen zijn vervat in een citaat dat Jacques de Guise opnam in zijn laat-veertiende-eeuwse *Annales historiae illustrium principum Hanoniae*. De Guise citeert de volgende verzen die voorkomen in het tweede boek van de *Historiae Brabantinorum* van Willem, abt van Sint-Truiden:

Sic tua res agitur, dux Karole, sicque ducatum
 Lotharicum perdis, dum tua régna petis.
 Filius Otto tamen tibi dux succedit in illo,
 Quem sibi confirmât imperialis apex.
 Huic quoque germanam dant chronica scripta sororem,
 Nomine Gebergam, que michi visa fuit.
 Hanc sibi Lambertus despondit, quem Raginerum
 Hannonie comitem progenuisse ferunt.
 Huic quoque Henricus successit, filius Otto
 Quem sequitur frustra, nam sine prole fuit.
 Hunc quoque subsequitur Lambertus, patruus eius,
 Qui regit has terras Lovanioque preest.
 Nonne vides igitur, quam clari sanguinis istos
 Vena venustavit? Troyca quippe fuit⁶².

(Zo vergaan jouw zaken, hertog Karel, en zo verlies je het hertogdom Lotharingen, hoewel je naar de heerschappij streeft.

Je zoon Otto volgt je daar evenwel als hertog op, en de keizerlijke kroon bevestigt dat.

Hem schrijft een kroniek die ik heb gezien een volle zuster toe, Gerberga.

Zij trouwt met Lambertus, wiens vader graaf Reinier van Henegouwen was.

Hem is Hendrik opgevolgd, en diens zoon Otto, die echter zelf niet opgevolgd werd omdat hij kinderloos is gebleven.

Hem volgt dan zijn oom Lambertus op, die deze landen en Leuven regeert.

Zie je dan niet hoe de ader met het beroemde bloed hen heeft gesierd? Het was immers van Trojaanse herkomst).

Volgens de traditie waren de Trojanen de voorouders van de Karolingen. Met de

61 Bonnell, *Anfänge*, 65.

62 Jacques de Guise, *Annales historiae illustrium principum Hanoniae*, E. Sackur, ed., *MCH SS XXX'* (Hannover, 1896) 184-185.

referentie aan het Trojaanse bloed van de graven van Leuven zou Willem van Sint-Truiden dus impliciet kunnen verwijzen naar de Karolingische afstamming van de hertogen.

Men heeft opgemerkt dat de verzen overwegend in het *praesens* zijn geschreven, en dat de dichter beweert dat hij Gerberga (†1008) zelf heeft gezien: 'Que michi visa fuit'. Dat zou betekenen dat abt Willem zijn *Historiae Brabantinorum* ten laatste schreef in het midden van de elfde eeuw⁶³. Toch is de interpretatie van het zinnetje 'que michi visa fuit' bepaald omstreden, en men neemt aan dat het verwijst naar de kroniek die abt Willem benutte⁶⁴. Nader onderzoek bevestigt dat het vrijwel onmogelijk is dat de *Historiae Brabantinorum* al in de elfde eeuw ontstond. Zo kende het klooster Sint-Truiden in de elfde eeuw helemaal geen abt met de naam Willem⁶⁵. Ook inhoudelijk is een vroege datering buitengewoon problematisch. Jacques de Guise merkt namelijk op, in een toelichting op het werk van abt Willem:

In toto secundo libre preallegato nititur ostendere predictus abbas, prout patet clare speculanti, quod duces Brabantie descenderunt a Troianis et a Francis et hoc per Rignerium, comitem Montensem, qui genuit comitem Lovaniensem Lambertum. Igitur sic patet clarissime ex testimonio historiarum predicti historiographi, qui magnus compositor et poeta fuit, quod comités Hannonienses a verissima vena Troianorum et maxime Priami ducis Francorum descenderunt⁶⁶. (In het gehele voornoemde tweede boek tracht de genoemde abt duidelijk te maken aan de toeschouwer dat de Brabantse hertogen afstammen van de Trojanen en de Franken, en wel van Reinier, graaf van Bergen, die vader was van graaf Lambert van Leuven. Derhalve blijkt heel duidelijk uit de getuigenissen van de historici van de voornoemde historiograaf, die een groot schrijver en dichter was, dat de graven van Henegouwen werkelijk Trojaans bloed hebben en helemaal afstammen van Priamus, de hertog van de Franken).

Nu wist het Brabantse huis pas in 1106, bijna een eeuw na de dood van Gerberga, de Lotharingse hertogstitel te veroveren, en werd de titel *dux Brabantiae* zelfs pas gehanteerd vanaf ca. 1180⁶⁷. Het lijkt dan ook onmogelijk dat de verzen werden geschreven in de elfde eeuw.

Vermoedelijk schreef abt Willem zijn *Historiae Brabantinorum* zelfs meer dan twee en een halve eeuw na de dood van Gerberga. Pas in de tweede helft van de dertiende eeuw komt een abt van Sint-Truiden met de naam Willem voor. Van 1249 tot 1272 was

63 Folz, *Souvenir*, 112-113; Génicot, 'Princes', 218, n. 5; Génicot en Tombeur, *Index scriptorum* 11,71-72.

64 Sackur stelde voor om voor 'dant' 'dat' te lezen, waarna 'que michi visa fuit' niet meer verwijst naar Gerberga, maar naar de kroniek die Willem heeft geraadpleegd (Jacques de Guise, *Annales Hanoniae*, 184, n. 1; vergelijk Balau, *Étude critique*, 488-489 en 492-496; P. Pieyns-Rigo, 'Abbaye de Saint-Trond', in: *Monasticon Beige*, IV, *Province de Limbourg* (Luik, 1976) 13-67). Deze optie is gevolgd in de bovenstaande vertaling. Een andere mogelijkheid is dat 'visa' niet is afgeleid van 'video' (ik zie), maar van 'videor' (schijnen of blijken). In dat geval zou de vertaling zijn: 'Zoals mij gebleken is'. Vergelijk voor de interpretatie van deze verzen: Heller, *Genealogiae*, 385, n. 6; Balau, *Étude critique*, 492-496; Heymans, *Derden Eduwaert*, 6-7.

65 Pieyns-Rigo, 'Abbaye', *passim*; vergelijk *Gesta abbatum Trudonensium*, R. Koepke, ed., *MGH SS X* (Hannover, 1852)213-448.

66 Jacques de Guise, *Annales Hanoniae*, 184-185.

67 Bonenfant, 'Origine du titre', 705-708.

Willem van Ryckel abt van dit klooster en van 1277 tot 1297 de uit Brabant afkomstige Willem van Affligem. Het is zeer plausibel dat deze laatstgenoemde de auteur was van de *Historiae Brabantinorum*. Volgens een veertiende-eeuwse overlevering genoot hij in Sint-Truiden bekendheid als een goede dichter ('bonus metricus')⁶⁸. Bovendien was hij voor zijn komst naar Sint-Truiden monnik in Affligem, een van de belangrijke historiografische centra van Brabant, waar in 1294 de *Chronica de origine ducum Brabantiae* werd geschreven. We mogen dan ook concluderen dat de verzen vrijwel zeker dateren uit de laatste decennia van de dertiende eeuw, en dat zij derhalve werden geschreven na de genealogieën. Hoe dan ook: de verzen van abt Willem vormen een veel te zwak argument om aan te nemen dat de graven van Leuven zich al in de elfde eeuw beriepen op hun Karolingische herkomst.

J. D. Janssens opperde een andere reden om aan te nemen dat de Brabantse hertogen zich al geruime tijd voorde genealogieën bewust waren van hun afstamming. Hij voert aan dat in het begin van de dertiende eeuw de *Trojeroman* van Segher Diengotgaf ontstond. Nu lijken er in deze roman 'Brabantse knipoogjes' voor te komen. Dat wil zeggen: Segher heeft een associatie gemaakt tussen de Brabantse hertogen en de Trojanen. Redenerend dat de verbinding tussen Trojanen en Brabanders kan worden gemaakt via de Karolingen, veronderstelde Janssens dat Segher — in opdracht van hertog Hendrik I (1190-1235) — met de *Trojeroman* verwees naar de Trojaans-Karolingische afstamming van de dynastie⁶⁹. Daaraan kan worden toegevoegd dat, vermoedelijk in de eerste helft van de dertiende eeuw, in Brabant een Middelnederlandse vertaling werd gemaakt van de *Garin-Gerbert*, waarin de Karolingische dynastie een grote rol speelt⁷⁰.

Toch vormen deze beide referenties maar heel indirecte aanwijzingen dat er wellicht al in de eerste helft van de dertiende eeuw sprake was van een Karolingische afstammingstraditie in Brabant. In Frankrijk is de relatie omgekeerd: daar vormde de bloei van de epiek voor de schrijvers van de genealogieën nu juist de aanleiding om de vorsten van de Karolingen te laten afstammen⁷¹. Een belangrijker argument is dat de twee genoemde werken een geïsoleerde positie innemen, want de Karelepiek kende in Brabant slechts een zeer geringe verbreiding⁷². In Brabantse historiografische bronnen van voor 1270 heb ik evenmin verwijzingen naar de Karolingische afstamming van de hertogen kunnen vinden⁷³. In 1111 bijvoorbeeld, vijfjaar nadat Godfried I de hertogstitel verwierf, voltooide de Lotharingse historiograaf Sigebert van Gembloux zijn *Chronographia*. In dit werk ontbreekt iedere referentie aan de Karolingi-

68 *Gesta abbalum Trudonensium*, 404.

69 Janssens, 'Renaissance', 91-103. De genealogische implicaties van de 'knipoogjes' in de *Trojeroman* worden ontkracht door W. van Anrooij, 'Het wapenteken van Hector in Seghers "Trojeroman"', te verschijnen in: J. D. Janssens, e. a., NLCM themabundel 'Epiek'.

70 Van der Have, *Roman der Lorreinen*, 106, 136-140.

71 Wemer, 'Legitimität', 211.

72 E. vanden Berg, 'Genre en gewest. De geografische spreiding van de ridderepiek', *TNTL*, CHI (1987) 3-11.

73 Gebaseerd op de werken genoemd door Bayot en Cauchie ('[Rapport sur les chroniques]' xl-li), en de daar geciteerde edities.

sehe herkomst van de hertogen⁷⁴. Dat is temeer opmerkelijk, omdat Sigebert in zijn *Vita altera sancti Sigeberti* (1070) blijk geeft op de hoogte te zijn van de afstammingslijn van Pippijn I naar Karel de Grote⁷⁵. De twaalfde-eeuwse Brabantse bewerking van de *Chronographia*, het zogenaamde *Auctarium Affligemense*, bevat evenmin dergelijke verwijzingen⁷⁶. Een ander voorbeeld is de *Regensburger Schottenlegende*, die tussen 1250 en 1260 ontstond in een Benediktijnerklooster te Regensburg. In dit werk wordt verhaald hoe Karel de Grote strijdt tegen de heidenen. Met name de Brabantse ongelovigen toonden zich erg hardleers en pas na heel veel strijd slaagde Karel erin de Brabanders voor het christendom te winnen. Daarmee zijn we dus ver verwijderd van de associatie van de Brabantse dynastie met de Karolingen in later eeuwen⁷⁷.

Waarschijnlijk ontstond de Brabantse dynastieke traditie pas omstreeks 1270 met de Brabantse genealogieën, en houden de *Trojeroman* en de *Garin-Gerbert* geen direct verband met een levendige Brabantse afstammingslegende. Daarvoor zijn verschillende aanwijzingen. Volgens de huidige stand van het onderzoek lopen de overgeleverde versies van de genealogieën door tot de ambtsaanvaarding van Jan I, terwijl er schijnbaar geen oudere versies zijn overgeleverd⁷⁸. Belangrijker is dat de dubbelzinnige en vage oudere referenties aan de Karolingische afstamming in een schril contrast staan met de ware stortvloed van expliciete verwijzingen in het laatste kwart van de dertiende eeuw. Toen verwezen zowel Brabantse als buitenlandse auteurs naar de eminente herkomst van de Brabantse dynastie.

Al omstreeks 1280 werd in de Franstalige *Chronique dite de Baudouin d'Avesnes* — geschreven in opdracht van deze Henegouwse edelman — verwezen naar de Karolingische voorouders van Jan I:

Pour ce que nous avons parle dou duc Jehan de Brabant et parlerons encore, vous dirons nous de ses ancisseurs. Charles roi de France, qui fut filz de Charles le Simple

En dan volgt een buitengewoon slordig overzicht van de genealogische geschiedenis van het Brabantse huis⁷⁹. Eveneens in het laatste kwart van de dertiende eeuw moet Willem, abt van Sint-Truiden (1277-1297), zijn *Historiae Brabantinorum* hebben

74 Sigebert de Gembloux, *Chronographia*, L. Bethmann, ed., *MGH SS VI* (Hannover, 1844) 300-535; M. Schmidt-Chazen, 'Sigebert de Gembloux, le Lotharingien', *Echanges religieux et intellectuelles du Xe au XIIIe siècles en Haute et Basse-Lotharingie*. *Actes de 5es journées Loharingiennes* (1991) 21-48.

75 *AA SS*, febr. I, 229; vergelijk Schmidt-Chazan, 'Sigebert', 28-29.

76 P. Gorissen, *Sigeberti Gemblacensis Chronographiae auctarium Affligemense* (Brussel, 1952) *passim*.

77 *Die Regensburger Schottenlegende. Libellus de fundacione ecclesie Consecrati Petri*, P. A. Breatnach, ed. (München, 1977). Datering: 1-13; passage over Brabant: 178-181.

78 Nader onderzoek van de handschriftelijke en tekstuele overlevering van de genealogieën — en dan vooral van genealogie III — kan wellicht een concreet antwoord geven op de vraag of de genealogieën niet teruggrijpen op oudere versies. Zie ook hierboven bladzijde 336-337 en noot 32.

79 *Chronicon Hanoniense*, I. Heller, ed., *MGH SS XXV* (Hannover, 1880) 426-427. In de *Enfances Ogier* van Adenet le Roi (ontstaan na 1273-1274) wordt gerefereerd aan het feit dat Godfried met de Baard afstamde van het Ardense huis (A. Henry, ed., *Les oeuvres d'Adenet le Roi*, III, *Les enfances Ogier* (Brugge, 1956) vs. 5117-5125, p. 361; vergelijk A. Henry, 'Adenet le Roi', in: R. Bossuat, e. a., ed., *Dictionnaire des lettres françaises. Le Moyen Age* (Parijs, 1992) 18-21).

geschreven, waar hierboven uit geciteerd werd⁸⁰. Ook de Vlaming-in-Hollandse-dienst Jacob van Maerlant verwees tussen 1283 en 1288 in zijn *Spiegel Historiae* naar de Karolingische afstamming van de Brabanders. Uit zijn woordgebruik blijkt dat Maerlant niet kon beschikken over een uitgebreide Brabantse kroniek, maar vermoedelijk één van de genealogieën voor zich had:

Van desen Pippen, die wi noemen
Sijn de Brabantsche heren comen.
Haer geslachte vindic al claer;
Maer ie en vinde niet wel die jaer
Besceden van hem allegader
Hoe lange elc kint na den vader
Regnerde up erderike.

En iets verder:

Karlemans sone, Puppijn,
Daerdie Brabanters af comen sijn ...⁸¹.

In Brabant ontbreekt het evenmin aan verwijzingen naar de Karolingische herkomst van de hertogen. In 1294 ontstond in het klooster Affligem de *Chronica de origine ducum Brabantiae*, waarin uitgebreid wordt ingegaan op de afstamming van de hertogen⁸². Vijfjaar later, in 1299, komt een eerste Brabantse verwijzing in het Diets voor. Toen verwees de Brusselaar Hein van Aken naar het moment waarop de Karolingische dynastie door Hugo Capet werd verstoten uit Frankrijk, en in Brabant terecht kwam:

Nu soe buket die [swaerhede]
Die huge capet den hertogen dede
Die here was van lotrike
Ende van vrankerike mede:
Te louwen vine hine in die stede
Herde valschelike
Binnen gherechten vrien vrede.
Dies moet hi hebben den rede
Daer scoerde hi onse coronike⁸³.

80 Jacques de Guise, *Annales historiae*, 184-185. Voor het citaat zie hierboven bladzijde 345.

81 Jacob van Maerlant, *Spiegel Historiae, met de fragmenten der later toegevoegde gedeelten bewerkt door Philip Utenbroeke en Lodewijc van Velthem*, M. de Vries, E. Verwijs, ed. (4 dln.; Leiden, 1861-1879, fotomechanische herdruk Utrecht, 1982) resp. H1/7, cap. 55,97-103; 111/7, cap. 56,29-30; vergelijk *ibidem*, xxviii; J. te Winkel, *Maerlant's werken, beschouwd als spiegel van de dertiende eeuw* (Gent, 's-Gravenhage, 1892²; ongewijzigde herdruk Utrecht, 1979) 377.

82 Partiële uitgave: *Genealogiae*, 405-413; vergelijk het handschrift; Koninklijke Bibliotheek Brussel 8037-8050; de beste analyse van deze kroniek: Gorissen, *Sigeberti Gemblacensis Chronographiae Auctarium Affligemense*, 35-36.

83 Hein van Aken, *Vierde Martijn*, W. E. Hegman, ed. (Zwolle, 1959) vs. 362-370.

Korte tijd later, in 1316, zou Jan van Boendale in zijn *Brabantsche Yeesten* de geschiedenis van de dynastie schrijven. Daarmee zette de Brabantse afstamings-traditie definitief door. Boendale nam de geslachtslijn van Pippijn I tot hertog Jan I — lijn C uit de genealogieën — als uitgangspunt. Vermoedelijk ontleende hij deze lijn niet direct aan de genealogieën, maar aan Maerlants *Spiegel Historiae*, die hij ook elders veelvuldig gebruikt. Aan de hand van de genealogieën geeft Boendale voor de volledigheid vervolgens nog wel kort de lijnen A en B⁸⁴. De *Brabantsche Yeesten* ontwikkelde zich al spoedig tot de 'standaardgeschiedenis' van Brabant, en daarmee zette de genealogische lijn C ook definitief door⁸⁵. Het is aantoonbaar dat de *Yeesten* in de vijftiende eeuw door vele historiografen, maar ook door Brabantse en Bourgondische ambassadeurs, werd gebruikt en nagevolgd⁸⁶.

Wanneer we de verwijzingen naar een Karolingische afstamming van de Brabantse hertogen overzien, lijkt het waarschijnlijk dat Jan I rond 1270 de eerste Brabantse hertog was die zich daarop beriep. Vermoedelijk werden toen ook voor het eerst de drie aspecten uit de heiligenlevens — Karolingische genealogie, Lotharing's hertogscap en Brabants territorium — met elkaar verbonden in de genealogieën. De slotsom dat de genealogieën de oudste getuigenissen vormen van een Karolingische afstamming van de Brabantse hertogen heeft echter een voorwaardelijk karakter: het hanteren van een *argumentum ex silentio* is altijd een riskante zaak. Zo blijft steeds de mogelijkheid bestaan dat de huidige genealogieën continuaties zijn van oudere versies, zoals dat in Boulogne frequent voorkwam⁸⁷. In ieder geval lijkt mij de conclusie gerechtvaardigd dat een eventuele oudere traditie weinig invloedrijk was.

VII Conclusie

Tot op heden heeft men aangenomen dat de Brabantse hertog Jan I omstreeks 1270 het initiatief nam om zijn afstamming terug te voeren tot de Karolingische vorsten. Hiertoe liet hij enkele genealogieën vervaardigen. In dit artikel werd deze veronderstelling zowel ontkracht als bevestigd. De Karolingische traditie in Brabant was veel ouder dan de Brabantse genealogieën. Al in de tiende eeuw werd in Moorsel, op de grens van Vlaanderen en Brabant, de lokale heilige Goedele verbonden met Pippijn I en met de pagus Brabant. In de elfde eeuw werden in het Henegouwse Lobbes enkele heiligen eveneens gekoppeld aan Pippijn, en bovendien aan de hertogen van Lotharingen. Een cruciale verbindingsschakel komt naar voren in de *Vita sanctae Gertrudis tripartita* die in de elfde eeuw ontstond in het Brabantse klooster Nijvel. Hierin wordt Gertrudis aangeduid als verwant van Pippijn I, en wordt vervolgens het Karolingische geslacht gevolgd tot en met Karel de Grote, diens zoon en kleinzoons. Dat was waarschijnlijk

84 Voor de invloed van Maerlant zie: Jan van Boendale, *Brabantsche Yeesten*, boek I, vs. 21-27; voor de vermelding van de Trojaanse afstamming: boek I, vs. 25; voor de lijnen A en B uit de genealogieën: boek I, vs. 483-586; vergelijk R. Stein, 'Jan van Boendales *Brabantsche Yeesten*: antithese of synthese?', *BMGN*, CVI(1991) 185-197.

85 De term is afkomstig van Heymans, *Derden Eduwaert*, 35; voor de onderbouwing: Stein, *Politiek en historiografie*, 146-148; zie ook: R. Stein, 'Het beeld van Jan I in de Brabantse historiografie', te verschijnen in congresbundel 'Zoutleeuw 1994'.

86 Vergelijk Stein, *Politiek en historiografie*, 146-148.

87 Génicot, 'Princes', *passim*.

de eerste maal dat de lijn van Pippijn I naar Karel de Grote voorkwam binnen de grenzen van Brabant.

In de groep tiende- en elfde-eeuwse heiligenlevens kwamen zo de meest wezenlijke aspecten van de Brabantse historiografie naar voren: een Karolingische genealogie, een Lotharingse hertogstitel en een Brabants territorium. Zij waren echter nog niet gecombineerd in één enkel werk. Vermoedelijk werd de directe associatie van een Karolingische afstamming met het hertogschap van Brabant en Nederlotharingen pas enkele eeuwen later gemaakt, en werden ook toen pas de drie genoemde aspecten verenigd in de Brabantse genealogieën. Door de afstammingslijn van Karel de Grote naar Jan I te reconstrueren, konden de Karolingisch-Lotharingse tradities bijdragen aan de roem van het Brabantse geslacht.

Toen Jan I omstreeks 1270 opdracht gaf tot het vervaardigen van de Brabantse genealogieën, heeft hij wellicht gehoopt dat ook de komende generaties overtuigd zouden zijn van zijn illustere afstamming. Weinig kon hij echter bevroeden dat hij de aanzet zou geven voor een historiografische traditie die meer dan vijf eeuwen zou standhouden.

'Mission impossible'. De bemiddelaarsrol van Frans Goedhart in het Nederlands-Indonesische conflict, 1945-1947*

MADELON DE KEIZER

Inleiding

De onwil van Nederland om enige ruimte te geven aan het onafhankelijkheidsstreven van Indonesië en de tragische gevolgen daarvan zijn maar al te zeer bekend. Nadat Japan in 1945 verslagen was, ontstond in Nederlands-Indië hevig verzet tegen de koloniale overheersing. Tot twee keer toe werd het leger ingezet tegen de Indonesische Republiek, en pas na zware internationale druk droeg de Nederlandse regering in december 1949 de soevereiniteit uiteindelijk over aan Indonesië.

De wijze waarop Nederland dit overzeese gebiedsdeel in Zuidoost-Azië ten slotte moest prijsgeven, was voor alle politieke partijen in het moederland een traumatische ervaring, maar bovenal voor de Partij van de Arbeid. Vanaf de jaren dertig hadden de sociaal-democraten zich principiële voorstanders betoond van onafhankelijkheid en dekolonisatie. Na 1945 zou hun partij echter medeverantwoordelijk worden voor de escalatie van het Nederlands-Indonesische conflict.

De verklaring voor deze naoorlogse koersverandering van de sociaal-democraten ten aanzien van de koloniale erfenis werd tot nu toe praktisch altijd gezocht in de zware politieke druk die op hen werd uitgeoefend door de conservatieve coalitiepartner¹. Bij de kamerverkiezingen van mei 1946 kwamen de Partij van de Arbeid en de KVP als de grote overwinnaars uit de bus, maar omdat geen van beide partijen een meerderheid verwierf, moest een coalitie gevormd worden. Samen stelden zij een gematigd progressief politiek programma op voor de sociale en economische wederopbouw van Nederland. Om daadwerkelijk de positie van de arbeiders te kunnen verbeteren en de fundamenten te leggen voor de verzorgingsstaat die men voor ogen had, was de PvdA

* Dit artikel is onder meer gebaseerd op mijn gesprekken met F. J. Goedhart op 9 oktober, 29 oktober en 15 november 1982 over zijn politieke rol in het conflict met Indonesië. Dank ben ik verschuldigd aan mevr. M. A. A. W. Goedhart-van Alebeek voor haar toestemming gebruik te maken van het archief van haar in 1990 overleden echtgenoot. J. Schenkman, die mij vergunde de resultaten te verwerken van zijn ongepubliceerde scriptie over Goedharts reizen naar Indonesië in 1946, 1947 en 1952, 'De Indonesië-reizen van Goedhart, alias Pieter 't Hoen. Een land in revolutie. Bevindingen en vertolking' (KUN, 1990), kan ik hiervoor niet genoeg bedanken. Verder ben ik M. Baertl (ARA, Den Haag), dr. M. Campfens (IISG, Amsterdam), prof. dr. H. Daalder, dr. C. Touwen-Bouwsma, W. ten Have, D. Barnouw en dr. L. Blussé erkentelijk voor hun kritisch commentaar op een eerdere versie van dit artikel, gepubliceerd in *Indonesia* (april 1993) no. lv, 113-139.

1 F. van Baardewijk, 'De PvdA van het koninkrijk 1945-1947', *Het tweede jaarboek voor het democratisch socialisme* (Amsterdam, 1980) 164-212; J. Bank, 'De PvdA en de Indonesische revolutie', *Socialisme en democratie*, XII (1981) 585-593; J. Th. J. van den Berg, 'Het miskende tijdvak. De eerste twintig jaar van de Partij van de Arbeid', *Het zevende jaarboek voor het democratisch socialisme* (Amsterdam, 1986) 14-42; H. Poeze, 'De Indonesische kwestie in 1945-1950. Sociaal-democratie in de klem', in: J. Divendal, A. Koper, e. a., ed., *Nederland, links en de koude oorlog. Breuken en bruggen* (Amsterdam, 1982) 38-57.